4) Filosofie en wetenschap

Wanneer wij vandaag de dag over ‘filosofie’ spreken dan hebben wij de wetenschap voor ogen die man op vele universiteiten van de wereld kan studeren, naast de ontelbaar vele andere vakken en disciplines. Deze indeling is echter een ontwikkeling van de 19e eeuw. Pas in die periode gaan filosofie en de andere wetenschappen uit elkaar en volgen zij verschillende wegen. Voordien – en dus ook in de Middeleeuwen - waren nagenoeg alle andere wetenschappen onder het gezamenlijke dak van de ‘filosofie’ verenigd. Daarbij omvatte het filosofisch curriculum de zogenaamde ‘zeven vrije kunsten’, de **‘septem artes liberales’**. Zij vormden de erfenis van de klassieke vorming, zoals die in Griekenland en het Romeinse Rijk gebezigd werd voor de opleiding van politici, redenaars, ambtenaren en leraren. De zeven vrije kunsten kenden daarbij een traditionele indeling in het ‘trivium’ en het ‘quadrivium’.

Septem artes liberales:

Trivium	**Quadrivium**
Retorica	Aritmetica
Grammatica	Geometria
Dialectica	Astronomia
	Musica

Septem artes liberales (priesterkoor Rolduc)

Het antieke model van filosofie, die als wetenschap wordt begrepen, wordt met name door Aristoteles en de peripatetische traditie gerepresenteerd. Het sleutelbegrip van een dergelijk begrip van filosofie is **'kennis'**, en wel 'kennis' in de meest brede zin van het woord. De Grieken noemden deze kennis **'episteme'**. Anders dan informatie bestaat kennis niet alleen in het verzamelen van gegevens en data, maar in het **verbinden en ordenen van deze gegevens**. Verbinden en ordenen veronderstellen echter een zekere mate van oriëntatie en ordening. Want kennis wordt verworven over grenzen heen van taal, cultuur en tijden. Daartoe is **een gemeenschappelijk standpunt van methode** noodzakelijk, dus een elkaar begrijpen hoe men kennis gaat verwerven en met elkaar delen. Dit idee van wetenschap is te karakteriseren als **'een weten vanuit redenen'**. De bouwstenen van deze vorm van kennis verwerven zijn de **'argumenten'**. De algemene acceptatie van een dergelijk argumentatieve discours is het model waarin de wetenschappen tot op de dag van vandaag georganiseerd zijn. Vanaf dat ogenblik geldt niet meer het autoritaire recht van de sterkste ("Ik zeg hoe het is, en iedereen moet het zo aanvaarden en zo doen"), maar de kracht van het argument. Zowel in theoretisch als in pragmatisch opzicht maakt deze argumentatieve en rationele methode het verschil tussen wetenschappelijke vooruitgang of stilstand, tussen een autoritair regime en een democratische rechtsstaat. Dit wetenschapsmodel veronderstelt uiteraard de idee van de universaliteit van de ratio. Daardoor worden andere menselijke vermogens zoals de wil of de gevoelens (emoties, passies) weliswaar niet uitgeschakeld – bovendien lijkt het er sterk op dat de wil hoe dan ook elke nog zo fijnzinnige argumentatie kan torpederen, mits de wil dat 'wil' - maar het primaat van de rol van de ratio met zijn instrument van de argumenten blijft overeind. In het millennium dat wij de Middeleeuwen noemen, is dit wetenschapsmodel toonaangevend, zowel in de Grieks-Latijnse als ook in de Islamitische cultuurkring. Alle wetenschappen – inclusieve de theologie – werken met dit instrumentarium.

Ter illustratie van deze methodiek volgt hier een tekstpassage uit Thomas van Aquino's 'Summa contra Gentiles', waarin hij duidelijk maakt dat tenslotte alleen de methode van de rationele argumentatieve strategie de 'waarheid' (in dit geval van het katholieke geloof) kan aantonen.

Thomas van Aquino, Summa contra Gentiles I, 1:

"Tegen de dwalingen van iedereen aan te gaan, is om twee redenen moeilijk:
Ten eerste, omdat de uitspraken van de dwalenden aan ons niet zo goed bekend zijn, dat wij uit dat wat zij zeggen, argumenten kunnen halen om hun dwalingen te weerleggen. De oude theologen hebben het op die manier geprobeerd, om de dwalingen van de heidenen te weerleggen; zij immers kenden hun meningen, omdat zij zelf heiden waren geweest of minstens tussen hen in hadden geleefd en dus in hun standpunten onderwezen waren.
Ten tweede, omdat sommigen – zoals de Mohammedanen en de heidenen – geen enkel deel van de autoriteit van de heilige Schrift met ons delen, waardoor zij overtuigd zouden kunnen worden, zoals wij tegen de Joden op grond van het Oude Testament kunnen disputeren en tegen de ketters op grond van het Nieuwe Testament. Zij echter aanvaarden geen van beiden. **Daarom is het noodzakelijk**

om terug te grijpen op het natuurlijke verstand ('ad naturalem rationem recurrere'), waarmee iedereen moet instemmen ('cui omnes assentire coguntur')."

In een 'longe durée' heeft zich 'onze Westerse geest' kennelijk deze structuur van 'kennis verwerven' en van 'kennis meedelen' eigen gemaakt. Het is waarschijnlijk zozeer een wetenschapstheoretisch cultuurgoed geworden dat wij deze methodiek ook in onze tijd ongevraagd op alle terreinen van communicatie en wetenschap toepassen, zij het in de 'cultuur' van een politiek debat, zij het in experimentele wetenschappen van een 'try and error'-methodiek, zij het in de juridische afwegingen van moraal en recht, van handeling en motivatie. Overal schijnt expliciet of impliciet de **'pro et contra'-strategie**, dus het bedenken en tegen elkaar afwegen van argumenten ons denken en leven, onze instituties en ons samenleven orde en structuur te geven. In een neutrale zin – zonder er een waardeoordeel aan de koppelen – kunnen wij dit het 'Westers denken' noemen, de Westerse denkstijl of denktype.[1]

Deze **wetenschappelijke instelling** ten opzichte van de wereld vormt – anders dan wel eens wordt beweerd – geen tegenstelling met een existentieel begrijpen van filosofie. **Zij is zelf een existentiële instelling.** De filosoof wordt in de Middeleeuwen een wetenschapper, op alle terreinen, in zowel de klooster- en kathedraalscholen, als ook aan de hoven van de vorsten en de universiteiten. Deze laatsten worden daardoor zelfs tot de geboorteplaats van een nieuwe sociale klasse: **de intellectuelen** (naast de adel, de geestelijken, de handwerkers en de boeren). Als een gemeenschap van studenten en professoren **('universitas magistrorum et scholarium'**) worden de universiteiten de drijvende krachten van wetenschap en kunst. Niet gebonden aan het platte land of de hoven van de vorsten, begiftigd met de luxe om tijd vrij te maken voor studie, gesteund door Paus en vorsten, wordt deze klasse de katalysator voor een wereld in verandering.

5) De filosofische 'huisstijlen' aan het begin van de Middeleeuwen: Stoa en Neoplatonisme

In de profane geschiedenis wordt de periode van de dood van de macedonische veldheer Alexander de Grote (323 v. Chr.) tot aan de verovering van Egypte door Octavian Augustus (30. v. Chr.) als het **Hellenisme** aangeduid. Immers, de door Alexander veroverde gebieden (vooral Perzië, Egypte etc.) nemen veel van het

[1] De globalisering van de laatste 25 jaren en het beter leren kennen van andere cultuurkringen heeft een verscherpt bewustzijn voor de problematiek van 'verschillende denkstijlen' met zich meegebracht. Hier ligt zeker nog een open veld van onderzoek om beter te achterhalen in hoeverre niet Westerse denkstijlen met een 'kritisch-reflexieve' en 'rationeel-argumentatieve' denkmodus compatibel zijn. In een nieuwe context dringt zich hier opnieuw de vraag naar een 'universaliteit van de ratio' op. Vanuit een puur Westers standpunt lijkt het er soms op dat men ten opzichte van andere denkwijzen en denkstijlen met de eenvoudige maar daarom niet minder doeltreffende verklaring kan volstaan: "Zij hebben geen Aristoteles gehad!"

Griekse cultuurgoed over (bij voorbeeld ook de taal; daarom dat er in het Middellandse zeegebied het Grieks zelfs belangrijker was dan het Latijn; vgl. de opschrift op het kruis van Jezus, dat ook in het Grieks geschreven was). Met Octavian Augustus (gestorven 14 n. Chr.) begint in het Romeinse Rijk de tijd van de keizers, dus het **Romeinse Keizerrijk,** dat in het Westen tot 476 zal voortduren.

Nadat met de dood van Aristoteles (322 v. Chr.) de periode van de klassieke filosofie eindigt, is het niet onterecht om te beweren dat nagenoeg alle vragen reeds waren gesteld die de aanleiding tot verdere ontwikkelingen boden. De filosofie van het hellenisme en het Romeinse Keizerrijk werd daarom vaker ook aangeduid als een niet-originele receptie van het verleden die het denken nauwelijks vooruit heeft geholpen. Deze visie is in het onderzoek van de laatste 100 jaren zeker bijgesteld. Hoewel de fundamentele vragen van de filosofie naar de werkelijkheid (kenleer), naar de grond van alle dingen (fysica) en de onderlinge manier van het handelen (ethica) bepalend blijven, is met de filosofie van het hellenisme toch ook iets nieuws verbonden. Naast de vorderingen in logica, fysica en kentheorie, vroegen veranderde leefomstandigheden om nieuwe inzichten en antwoorden, zodat andere probleemoplossingen werden aangeboden en originele accenten werden geplaatst.

Dit gebeurt met name op het terrein van **de praktische filosofie**, want zowel de scholen van de Stoa en van Epicurus als ook van de Sceptici (bij voorbeeld Pyrrho en Sextus Empiricus) zijn erop bedacht concrete hulp voor het leven van alledag en het zoeken naar geluk te bieden. Deze soms **therapeutische inslag** laat de filosofie nu ook de lagen en klassen van de bevolking bereiken die aan de theoretische discours niet of nauwelijks konden deelnemen. Vooral de Stoa zal door de sterk 'praktisch' ingestelde Romeinen warm worden verwelkomt, zodat de meest vooraanstaande filosofen van het Romeinse Keizerrijk tot de Stoïcijnse school behoren (Cicero, Seneca, Marcus Aurelius). Hun **levensfilosofie** met het zoeken naar een gelukkig leven 'hic et nunc' wordt vervolgens aangevuld met de neoplatoons-christelijke filosofie van de late oudheid (2^e – 5^e eeuw n. Chr.). Haar streven is daarentegen veel meer gericht op de redding van de ziel uit het aardse leven in richting van een 'werkelijk' leven in het hiernamaals.
In aanloop tot de Middeleeuwen behoren daarom de Stoa en het Neoplatonisme tot de filosofische 'stijlen' die een natuurlijke bagage meegeven aan de vraagstellingen, uiteenzettingen en theorievormingen van de komende eeuwen. Hoewel met het ontstaan van de universiteiten en de herontdekking van de aristotelische filosofie vanaf de 12^e eeuw de filosofie weer een nieuwe – sterker theoretisch-metafysische – impuls krijgt, zullen de hele Middeleeuwen door de typisch stoïsche en neoplatoonse denkmotieven nooit uit het filosofisch denken en werken verdwijnen.

Karakteristieke aandachtspunten van Stoa en Neoplatonisme

De Stoa

- primaat van de praxis: streven naar een gelukkig (aards) leven;
- filosofie wordt gezien als een levenskunst: 'ars vitae'

- geluk wordt niet beschouwd als subjectieve emoties, maar als een vervulling of een ‘ge-lukken’ van het leven in het geheel;
- aanbod van concrete hulp en technieken voor een ‘gelukkig leven’ (‘Lebensbewältigung’);
- geen volledige afwijzing van theoretische filosofie, maar zij wordt steeds verbonden met de praxis als een samengaan van ‘verlichting en gelatenheid’; filosofie als ‘therapie van het zelf’.
- de ‘voorzienigheid’ (‘fatum’) leidt de wereld en daarom moet de mens zich met zijn verstandelijke vermogens daaraan aanpassen: ‘secundum naturam vivere = secundum rationem vivere’:
- filosofisch voorbeeld is Socrates: hij had immers in de ‘Gorgias’ van Plato de vraag gesteld: “Hoe moet ik leven?” Dus is het advies van de Stoa: volg het ‘exemplum Socratis’;
- opdracht van de filosofie tot vorming en onderwijs: verbanden zoeken tussen filosofie, politiek en retorica (vgl. vooral Cicero);

➢ *actueel Voorbeeld:* artikel uit ‘Trouw’, 24-12-2011: ‘Levenskunst als wetenschap’ (Ernst Bohlmeijer);

Het Neoplatonisme

- ontstaan als beweging en school om tot een authentieke interpretatie van de filosofie van Plato te komen;
- kopstuk van het Neoplatonisme is Plotinus (204 – 270 n. Chr.) die vanaf 244 n. Chr. een school opricht in Rome; zijn leer en vooral zijn werken, genoemd de “Enneaden” (samengesteld door zijn leerling Porphyrius) zullen een ongekend sterke invloed uitoefenen op het levensgevoel en het denken van heidense en christelijke auteurs;
- sterke nadruk op de interpretatie van enkele Platoonse dialogen: Timaios, Parmenides, Symposion;
- de hele werkelijkheid wordt in een schema van een “metafysisch mysticisme” gearticuleerd: de hoogste werkelijkheid is het “ene” (Grieks: “hen”), dat alle andere werkelijkheid door een emanatieproces (descenderend proces van het overstromen en uitgaan) uit zich zelf laat voortkomen, tot en met het terrein van de materiële werkelijkheid; uiteindelijk moet dit proces worden omgekeerd in een terugkerende beweging in richting van het “ene” (ascenderend proces);
- Plotinus leert de existentie van drie hypostases (niveaus van het zijn): het ene (agathon), de geest (nous) en de wereldziel (psyche). Het ‘ene’ is tegelijkertijd ook het ‘goede, dat dus aan de top van deze hiërarchie staat. Dit ‘ene’ moet dus als het volmaakt eenvoudige aan alle zijnsvormen voorafgaan, het is dus zelf “boven en buiten het zijn”;
- voor Plotinus is dit “ene” ook het goddelijke, in tegenstelling tot de visie van Plato zelf. Plotinus schrijft aan het “ene” een goddelijk karakter toe, zodat dit model ook best aantrekkelijk werd voor christelijke auteurs.
- omdat het “ene” buiten de werkelijkheid van het zijn valt, heeft de menselijke geest onvoldoende mogelijkheden om het werkelijk te kennen, laat staan er echt iets over te zeggen. Het “ene” heeft dus een strikt ‘apofatisch’ (on-

uitspreekbaar) karakter. Plotinus' beschrijving van het "ene" is dus gekenmerkt door een **'via negationis'**.

- de taak voor de menselijke ziel is het dan, om naar het goede te streven en zich te richten op het geestelijke; zo definieert Plotinus de opgang van de menselijke ziel naar het terrein van het geestelijke als het ware doel van de mens. Plotinus typeert deze opgang in vergelijking met een godsdienstige ervaring (vgl. En. V,3).